

17. *Красный архив.* – 1926. – Т.19. – С.37. 18. *FRUS. 1919. Russia.* – P.778. 19. *Красный архив.* – 1926. – Т.19. – С.38. 20. *Антисоветская интервенция и её крах (1917–1922).* – М., 1987. – С.55. 21. *Лихолат А.В. Указ. изд-е.* – С.109. 22. *FRUS.* – 1920. – Vol.1. – P.236. 23. *FRUS.* – 1919. – Vol.IV. – P.405–412. 24. *FRUS. The Paris Conference.* – 1919. – Vol.VIII. – P.494. 25. *FRUS.* – 1919. – Vol.IV. – P.850. 26. *FRUS. 1919. Russia.* – P.782. 27. *Ibid.* – P.780. 28. *FRUS.* – 1920. – Vol.III. – P.377. 29. *Ibid.* – P.378. 30. *Arski A., Korta A., Safiand L. Zmowa grabiezcow. Awantura Pilsudskiego w 1920 r.* – Warszawa, 1951. – S.63. 31. *Бюллетень НКВД.* – 1920. – 5 сент. – № 30. – С.79; *Там же.* – 1920. – 18 окт. – № 36. – С.7.

Т.І.Плазова

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКО-ПОВСТАНСЬКОГО ШТАБУ

© Плазова Т.І., 2000

Висвітлено процес формування Українського партизансько-повстанського штабу – органу управління партизанським та повстанським рухом в більшовицькій Україні у період перебування українського уряду в еміграції на теренах Польщі. Особливу увагу приділено структурі Штабу та завданням, які виконували відділи.

The process of formation of Ukrainian Partisan-Insurgency Staff – the body of partisan and insurgent movement in Bolshevik Ukraine during exile of Ukrainian Government in Poland is elucidated in this work. The high attention is paid to the structure of the Staff and the fulfilled tasks of its sections.

У листопаді 1920 року Армія УНР разом з урядом, під натиском переважаючих більшовицьких військ змушена була перейти на польську територію, де й була інтернована. Незважаючи на поразку, український уряд сподівався, що за допомогою Польщі зуміє організувати із залишками армії збройний рейд в Україну, який, на його переконання, викличе загальне антибільшовицьке повстання, що приведе до відновлення УНР. Розпочалася бурхлива організаційна робота з його підготовки. У січні 1921 року між міністром оборони Польщі генералом К.Сосновським та головою Української військової місії у Варшаві генералом В.Зелінським було досягнуто порозуміння щодо спільних дій [1, арк.35]. У цьому ж місяці за сприяння польських військових властей та згідно з рішенням вищих урядових і військових інституцій УНР, у Тарнові при Головній команді військ УНР розпочалось формування Українського партизансько-повстанського штабу (УППШ). Штаб, за пропозицією начальника Генерального штабу армії УНР генерал-хорунжого В.Петріва, безпосередньо підлягав Головному отаману військ УНР С.Петлюрі, як головнокомандувачу всіх українських регулярних і повстанських військ [2, ф.1075, оп.2, спр.482, арк.46].

Начальником УППШ було призначено командуючого 4-ю Київською дивізією армії УНР генерал-хорунжого Ю.Тютюнника – досвідченого фахівця партизанських засобів боротьби, колишнього начальника штабу партизанських формувань отамана Григор'єва [3, с.38]. Як представника дієвої армії, 16 лютого 1921 року його було обрано членом Вищої військової ради Української армії з правом вирішального голосу, а 23 лютого головний отаман доручив Ю.Тютюннику здійснити практичні заходи щодо формування апарату Штабу та налагодження його роботи [2, ф.3361, оп.1, спр.15, арк.23]. Заступником було призначено полковника О.Кузьмінського, згодом полковника Ю.Отмарштайна.

У березні 1921 року, завдяки активній допомозі 2-го відділу Генштабу Війська Польського, очолюваного полковником І.Матушевським, організація Штабу була завершена [4, арк.22].

Упродовж весни 1921 року УППШ, початково у складі 7 чоловік, перебував у м.Тарнові, таємно проводячи роботу з представниками українських повстанських організацій і зв'язківцями партизанських загонів, які прибували з-за кордону. Збільшенню обсягів роботи Штабу з часом почала заважати велика відстань до кордону, тому за допомогою польської сторони його апарат на початку літа переїхав до Львова [2, ф.2297, оп.1, спр.29, арк.1].

Щодо структури Штабу, то в донесенні до головного отамана від 24 травня 1921 року Ю.Тютюнник пропонував створити єдине об'єднане керівництво, оскільки “справа цілої організації знаходиться в такому стані, що в неї по різних галузях працюють: 1) ППШ; 2) Міністерство Внутрішніх Справ; 3) Міністерство Шляхів; 4) Міністерство Пошт і Телеграфів; 5) Міністерство Преси і Пропаганди“ [5, м/ф.68848, арк.1]. Він також запропонував утворити в Штабі 4 відділи, які б відали всіма справами.

Згодом, на кінець весни – початок літа 1921 року було завершено організацію Штабу. На той час він складався з трьох частин – “керувань або референтур“: політичної, цивільної та військової, причому дві перші референтури перебували в стані організаційної розбудови. Референтури очолювали помічники начальника Штабу [2, ф.2297, оп.1, спр.29, арк.101]. Виконуючим обов'язки помічника начальника Штабу по військовій референтурі було призначено полковника М.Пересаду, інші дві вакансії начальників референтур влітку 1921 року залишалися вільні [2, ф.2297, оп.1, спр.15, арк.15].

Діяльність референтури військового керування зосереджувалася на організації, підготовці та проведенні в Україні збройного антибільшовицького повстання. Саме на цю референтуру припадала лівова частка всієї роботи і тільки вона мала розгалужену структуру, яка складалася з трьох відділів: 1) організаційного; 2) інформаційного; 3) оперативного [2, ф.1429, оп.2, спр.113, арк.76]. Відділи, в свою чергу, поділялися на підвідділи та секції.

1-й відділ займався організацією та підрахунком партизанських загонів, повстанських груп та районів, які перебували на терені України. Займався добором кадрів керівництва груп та районів, вів облік міських повстанських комітетів (повстанкомів). Дуже відповідальним напрямком роботи 1-го відділу була організація прикордонних контрольно-пропускних пунктів з мережею підпунктів, для полегшення перетину кордону розвідниками та кур'єрами повстанців. Відділ складався з двох секцій : організаційної та облікової ; двох підвідділів: персонального та матеріального (в складі останнього – етапова, транспортна та постачальна секції) [5, м/ф.68848, арк.111]. Організаційна секція повинна була виробляти всі плани партизансько-повстанських сил, а облікова – вести облік цих сил. Підвідділи ж з

поширенням роботи мали б перетворитися в окремі відділи: 4 і 5 [5, м/ф.68848, арк.112]. Завдання цих підвідділів: відати всім партизансько-повстанським персоналом та організувати контрольні пункти, склади зброї та іншого майна на польсько-більшовицькому кордоні, способи переправлення цього майна до загонів. Очолював 1-й відділ-сотник Штабу (згодом підполковник) С.Скорняків [2, ф.4, оп.1, спр.947, арк.17].

2-й відділ займався збиранням відомостей стосовно чисельності, озброєння та пересування частин більшовицької армії; нагромаджував дані про економічне та політичне становище в Україні. Ці завдання допомагала виконувати мережа розвідницьких пунктів у межах України, а також Дону, Кубані і Криму, що організовано боролася проти більшовицької агентури. Крім цього, 2-й відділ, вивчаючи і аналізуючи українську, європейську та радянську пресу, висвітлював для урядових і військових органів УНР погляди держав на національний партизансько-повстанський рух. Відділ складався з трьох секцій: офензиви (розвідки), дефензиви (контррозвідки) і преси [5, м/ф.68848, арк.113].

Секція офензиви збирала і систематизувала всі відомості про ворога, його сили і всебічне його життя. Складалась з двох частин: евіденційної (вела облік сил ворога, картотеку і розвідку на терені більшовицької України) та організаційної, куди входили паспортне бюро, підвідділи агентури та вишколу [5, м/ф 68848, арк.114].

Секція дефензиви повинна була перетворитися у перспективі, із зростанням Штабу, у відповідний апарат для боротьби з ворожими шпигунами.

Секція преси теж мала б розвивати свою роботу з поширенням обсягу діяльності Штабу і проводити аналітичний огляд своєї, закордонної та ворожої преси з метою більш детальної розвідки. 2-й відділ очолював начальник Розвідчої управи Генерального штабу армії УНР підполковник О.Кузьмінський [2, ф.2297, оп.1, спр.7, арк.22].

3-й відділ розробляв всі бойові операції і оперативні завдання для партизанських формувань, готував проекти наказів повстанським загонам. Він складався з трьох секцій: наказів (вироблялися і друкувалися проекти оперативних наказів), ситуаційної (накопичувалися всі матеріали, що дозволяли узагальнити ситуацію в Україні у певний час) і розробки планів (виробляли проекти всіх військових операцій на терені України) [5, м/ф 68848, арк.115]. Начальником 3-го відділу на початку літа 1921 року було тимчасово призначено підполковника Б.Снігіріва. Згодом відділ було з'єднано з 1-м відділом УППШ [6, арк.104].

Діяльність політичної референтури полягала у розповсюдженні відозв та звернень Уряду УНР як серед населення України, так і для закордонної преси, з метою створення сприятливих умов для виступів нашої дипломатії; у проведенні всебічних агітаційних заходів проти більшовицької влади; у консолідації всіх партійно-політичних сил в Україні з метою підтримки повстання і майбутніх акцій регулярної армії УНР [5, м/ф 68848, арк.2].

У свою чергу референтура цивільного керування у випадку успішного розгортання повстання мала б вжити заходів щодо організації на звільнених теренах України місцевих органів влади та забезпечити підтримку ними повстанських військ. Їй також належало забезпечити проведення мобілізації населення, регулювання взаємин між військовою та місцевою владами, постачання військ та запобігання погромам.

Цивільне керування поділялося на два відділи: 1-й – адміністративна управа, 2-й – політична управа. Адміністративна управа відала б справами: адміністративних, політичних та робітничих організацій, народної освіти, здоров'я і опікування, судовими, релігійними, народного господарства, земельними, фінансовими, інформації та пропаганди, державного

контролю, пошт та телеграфів, шляхів і комунікацій, зв'язку [5, м/ф 68755, арк.75]. Управа складалася з трьох підвідділів. Політична управа мала стати конспіративною організацією в Україні, головним завданням якої було б допомогти підняти повстання, організувати владу на місцях та впроваджувати ідеї УНР серед населення [5, м/ф 68755, арк.76]. В роботі політичної управи були три напрямки, діяльність котрих розгорталася б паралельно з діяльністю відділів цивільної референтури на території, вільній від ворожих сил.

Українським партизансько-повстанським штабом протягом літа 1921 року видавалися інструкції щодо організації відділів, секцій та роботи в них. Керівництво Штабу звертало особливу увагу на встановлення певних правил організації громадської самоохорони та тимчасової влади на звільнених територіях. Ю.Тютюнник, наприклад, у кінці літа – на початку осені підготував низку документів з цих питань. Зокрема, 5 вересня 1921 року видана інструкція “Провідникам повстанського руху на Україні, щодо тимчасової організації влади“, яка була досить об’ємною і містила 12 розділів [5, м/ф 68755, арк.4]. Основна увага приділялася 1-му розділу “Адміністративна влада”. Вона охоплювала таке коло питань, як: шляхи та правила встановлення тимчасової влади, права та обов’язки, відповідальність перед судом за невиконання своїх обов’язків і за службові злочини. Крім того, інструкція регулювала питання повстанських судів, земельних, лісових, фінансових справ, народної освіти, народного здоров’я і опікування, релігійні, шляхів і комунікацій, пошти і телеграфу, народного господарства, робітничої політики [5, м/ф 68755, арк.5–11].

У вересні 1921 року Ю.Тютюнник подав на розгляд С.Петлюрі “Проект положення про Повстанський суд”, де теж було закладено всі основні судові положення [5, м/ф 68755, арк.16–17].

Загалом, розгалуженість власної структури та наявність на провідних посадах досвідчених старшин Генерального штабу дозволяла УППШ ефективно охоплювати партизансько-повстанський рух в Україні, особливо на Правобережжі – Поділлі, Волині, Київщині, Катеринославщині.

Підготовка та проведення майбутнього збройного повстання вимагала ретельної та планоїрної розвідницької й агентурної роботи на теренах України. Маючи на меті підняти на належний рівень заходи щодо забезпечення дій міського підпілля і окремих партизанських загонів, 12 березня 1921 року як представництво УППШ у Львові при штабі 4-ї польської армії було створено український інформаційний (розвідницький) відділ під назвою “Евіденція-2” у складі трьох частин: організаційної, обліку, евіденційної – та політичної секції [2, ф.2297, оп.1, спр.29, арк.1].

“Евіденція-2” приймала представників українських повстанських організацій і партизанських загонів, які перетинали польсько-більшовицький кордон у пошуках зв’язку з Генеральним штабом УНР. Відомості, отримані від повстанкомів і партизанських відділів, разом зі звітами власних агентів давали змогу “Евіденції-2” складати розвідзведення про стан та чисельність більшовицької армії. Відділ займався також пересилкою в Україну старшин, відряджених УППШ для ведення організаційної роботи серед місцевого населення та подальшого формування збройних загонів селян-повстанців. Крім цього, окремим старшинам доручалося виконання спеціальних розвідницьких завдань. Начальники штабів повстанських районів були зобов’язані регулярно надавати “Евіденції-2” власні розвідзвіти. Маючи на меті підняти ефективність розвідницької роботи, підполковник О.Кузьмінський

розробив кілька інструкцій: для опитування біженців з України, для фахових розвідників та інші [2, ф.2297, оп.1, спр.3–6, арк.41–42].

Усвідомлюючи, що збереження повної конспірації в роботі є вагомою, але не головною частиною подальшої успішної діяльності відділу, керівний склад “Евіденції-2” уважно перевіряв зв’язківців, що прибували з України. Також ретельно перевірялись і старшини-організатори, які мали бути відряджені до України для проведення таємної роботи. Такий обережний підхід до агентурного складу зберіг до певного часу майже повну таємність напрямків діяльності УППШ [2, ф.2297, оп.1, спр.296, арк.2]. Але згодом почастишали випадки порушень режиму збереження державних та військових таємниць. Так, у рапорті до головного отамана від 25 червня 1921 року Ю.Тютюнник зазначає, що “ніхто з наших, як військових так і цивільних, навіть з вищих чиновників Урядового апарату, не уявляє собі всієї ваги такої конспірації і одверто балакають про підготовку нами повстання, про існування Штабу, про наші наміри, посилають до часописів для оголошення такі документи, котрі з одного боку деконспірують нашу працю, а з другого – викликають, як у наших ворогів, так і у союзників, критику нашої легковажності до такої серйозної справи” [5, м/ф 68848, арк.37]. На початку літа в часописах “Рідний край” та “Українська трибуна” друкували накази головного отамана, схеми розташування повстанських загонів та штабів, що призвело до їх розгрому більшовиками. В рапорті начальник УППШ зазначав, що вислані з таборів кур’ери ідуть на Україну в уніформі, всім розповідають куди і чого ідуть, виголошують цілі промови, забуваючи при цьому про більшовицьких агентів. Він вимагав під страхом застосування смертної кари заборонити розголошення таких відомостей. Доходило до того, що співробітникам УППШ заборонялося без дозволу начальника Штабу залишати Львів, оскільки деякі з них у приватних бесідах зі знайомими розголошували службову інформацію [7, арк.236].

Виходячи з нагальної потреби значно посилити організаційну підтримку партизанського руху, а також оперативний зв’язок з штабами повстанських груп і районів, “Евіденція-2” вжила заходів щодо створення прикордонних контрольно-пропускних пунктів (КПП) з мережею підпунктів. Ці пункти повинні були слугувати для безпечного переходу кордону зв’язківцями і розвідниками, а також для попередньої перевірки інших осіб.

Після затвердження положення про організацію КПП начальником Штабу і узгодження дій з польською військовою владою, у березні 1921 року було утворено два КПП – в Тернополі і Дубно (з підпунктами на кордоні в Ланівцях, Корці і Підволочиську). Очолювали їх офіцери польської армії, але всією роботою керували українські старшини, що пройшли спеціальну підготовку [2, ф.1078, оп.2, спр.157, арк.5]. Безперервна робота тільки двох підпунктів дозволила надіслати до 1 червня 1921 року в Україну з різними завданнями 200 старшин Армії УНР [2, ф.2297, оп.2, спр.29, арк.34]. Проте, збільшення загального обсягу роботи УППШ внаслідок піднесення партизансько-повстанського руху в квітні – травні 1921 року гостро вимагало розширення мережі прикордонних пунктів. Тому їх кількість була збільшена до п’яти (з 14-ма підпунктами). Вони були влаштовані, крім Тернополя (робота в Дубно була припинена), у Кременці (з підпунктами в Шумську і Куніві), у Копиченцях (Кудринці, Скала, Гусятин), у Рівному (Острог, Уст’є, Сатанів) і в Сарнах. [2, ф.2297, оп.2, спр.3-а, арк.38]. Кожний пункт обслуговував призначену йому повстанську групу в Україні, розробляв найоптимальніші маршрути руху розвідників та постійні етапні шляхи для зв’язківців партизанських загонів.

Ефективна діяльність цих пунктів давала змогу Партизансько-повстанському штабу перекинути в Україну в червні –137 старшин-організаторів партизанського руху, у липні – серпні – 144 чоловік [2, ф.2297, оп.2, спр.29, арк.34].

Після перенесення Штабу у Львів, наказом генерала Ю.Тютюнника “Евіденція-2” у кінці червня була реорганізована у 2-й (інформаційний) відділ Штабу [8, арк.15]. Дбаючи про створення власної розвідницької мережі в Україні, на початку липня 1921 року рішенням начальника УППШ при 2-му відділі були організовані курси начальників інформаційних відділів повстанських груп і районів, на яких було підготовлено 60 старшин і 4 розвідники [2, ф.2297, оп.2, спр.29, арк.2].

УППШ здійснив цілу низку заходів організаційного характеру, маючи на меті надати всьому повстанському рухові в Україні плановірності та масовості. Весь терен був поділений на 4 повстанські фронти, які на початку весни 1921 року були реорганізовані в 5 повстанських груп і 21 повстанський район [5, м/ф 68868, арк.4]. Начальники груп і районів керували всім партизанським рухом у доручених місцевостях, координуючи діяльність партизанських загонів і повстанкомів у містах.

1-ша група (Правобережжя), яка отримала назву Південна, контролювала територію, обмежену лініями: на південі – Чорне море; на сході – по р. Дніпро до м.Черкаси включно; на півночі – від м.Черкаси через Шполю – Новоархангельськ до Ямполя; на заході – по р.Дністер від Ямполя до Чорного моря [5, м/ф 68848, арк.15].

30 червня у м. Кишиневі було створено штаб Південної групи на чолі з підполковником З.Стефанівим. [9, ф.1, оп.1, спр.1040, арк.17]. Командуючим було призначено генерал-хорунжого А.Гулого (Гулого-Гуленка) [2, ф.1075, оп.2, спр.474, арк.50].

2-га група (Правобережжя), яка мала назву Північна, контролювала територію, обмежену: на півдні – північним кордоном 1-ї групи, на заході – р.Збруч – по Волині до польського кордону, на півночі – р. Прип’ять – Турів – Гомель(північний кордон України по р. Дніпро), на сході – північним кордоном України по р. Дніпро до м.Черкаси. Керував цією групою Ю.Мордалевич [5, м/ф 68868, арк.65].

Територія 3-ї групи обмежувалась: на заході – від північного кордону України по р.Дніпро до Кременчуга, на півдні – від Кременчуга до Константинограда, на півночі – від північного кордону України до Львова, на сході – від Львова до Константинограда. Командуючим було призначено отамана Левченка [2, ф. 2297, оп.1, спр.9, арк.81].

4-та група (Лівобережжя) знаходилася на території, обмеженій: на півдні – узбережжям Азовського і Чорного морів, на заході – лінією Кременчуга по р. Дніпро до Чорного моря, на півночі – від Кременчуга через Кобиляки – Константиноград до східного кордону України, на сході – східним кордоном України до Азовського моря. Очолював цю групу отаман Брова [5, м/ф 68868, арк.165].

5-та група (Лівобережжя) контролювала територію: на півночі – від Львова по північному кордону України до м.Ліски, на сході – від м.Ліски по східному кордону України, на півдні – від східного кордону України (м.Тарасово) до Константинограда, на заході – від Константинограда до Львова. Керував групою поручник О.Павлюк [5, м/ф 68868, арк.197].

Групи в свою чергу поділялися на райони: 1-ша група – 1–5 райони; 2-га група – 6–10 райони; 3-тя група – 11–14 райони; 4-та група – 15–19 райони; 5-та група – 20–21 райони [5, м/ф 68848, арк.26].

За наказом командуючого УППШ Ю.Тютюнника всі партизанські відділи і повстанські організації на терені певної групи підпорядковувались своїм керуючим групами, які одержували накази від Головного Отамана військ УНР через УППШ при Головній Команді військ УНР [5, м/ф 68848, арк.16]. Партизанські загони вважались частинами армії УНР, а тому не могли пов'язувати себе з будь-яким районом територіально. В ході бойових акцій по захопленню складів зброї, нападів на більші міста і гарнізони – партизанські відділи планувалося об'єднувати за наказом командувача групою у більші групи, а після виконання завдання роззереджувати по різних районах. Генерал Ю.Тютюнник наголошував, що партизанські загони повинні бути дуже рухомі й невеликі, без зайвих обозів. Пересування відділів до 70–80 верств на добу.

Аналізуючи організацію Українського партизансько-повстанського штабу як органу управління, слід зазначити, що його структура зазнавала з часом багато змін. Проте чітко визначилися провідні підрозділи, що керували всією роботою з підготовки і проведення збройного повстання в Україні. Центральний апарат Штабу від часу утворення постійно збільшувався і вже на 21 жовтня 1921 року особовий склад налічував кілька десятків військовослужбовців, цивільних спеціалістів та канцелярських працівників [10, арк.90]. І оскільки сам УППШ фактично був єдиним органом, що на практиці займався військово-організаційною та оперативною роботою, від успіху його діяльності вирішальним чином залежало відновлення української державності.

1. Гудь Б., Голубко В. *Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 роки.* – Львів, 1997. 2. *Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України.* 3. Тютюнник Ю. *З поляками проти Вкраїни.* – Харків, 1924. 4. Верига В. *Листопадовий рейд.* – К., 1995. 5. *Центральний Державний історичний архів у м.Львові.* – Ф.Бібліотека Народова у Варшаві. 6. Мазепа І. *Україна в огні й бурі революції (1917–1921 рр.).* – Прага, 1942. – Ч.2. – 232 с. 7. Сідак В. *Національні спецслужби в період Української революції. 1917–1921 рр.* – К., 1998. 8. Середя М. *Ю.Тютюнник (з циклу "Отаманичина") // Літопис Червоної Калини.* – 1930. – № 10. – С.15–17. 9. *Центральний Державний архів громадських об'єднань України.* 10. Козельський Б.В. *Шлях зрадництва і авантюри (Петлюрівське повстанство).* – Харків, 1927.